

KÁNTOR LAJOS

HONNAN INDULJUNK?

Másság, erdélyi nézet, Szabédi-paradigmával

**...miért ne vállalhatnánk
mi is, itt élő magyarok,
a magunk stressz-száz-
alékát? Miért kellene
minket mindenképpen
kimenteni
(a konglomerát)
20 Erdélyből, Romániából?**

■ Szóval honnan induljunk, mármint az „idegen”, (alternatív kifejezéssel vagy szelídebb szóval?) a „más” – és ellentétpárjaik, az otthonos, a saját vagy (a számomra legrealisabb) a „lenni-tudás” megközelítése, megértése-megfejtése érdekében? Az természetes, hogy a filozófusok, a társadalomtudósok tanulmányaikban Heideggerhez, Kierkegaardhoz, Hegelhez, Kanthoz, Camus-höz, Rousseau-hoz, Szókratészhez, Platónhoz vagy a Bibliához nyúlnak vissza. A *Korunk*-olvasók többsége viszont, feltételezésem szerint, inkább a maga életéből, életkörülményeiből, mindennapi tapasztalataiból indul ki – amihez természetesen a mindannyiunkba behatoló, jobb esetben tudásvágyat, gyakrabban stresszt indukáló média, főként a televízió járul hozzá. Persze aki hajlandó nehéz filozofikus szövegek mélyére hatolni, ezúttal folyóiratunk felkért jeles munkatársainak okfejtését figyelmesen végigkövetni, fel fogja ismerni, hogy egy ilyen Heidegger-mondatban tulajdonképp a jelenünkről van szó: „...a világban-benne-létben a »mások« is már mindenkor jelen vannak...” Mint ahogy a híres, sokat idézett Szent István-i intelem sem lehet „idegen”, távoli tőlünk, amikor a befogadó ország erős voltára utal.

A helyzetek azonban változnak, az új kihívások új, érdemi válaszok és tettek megszületését teszik szükségessé.

Nem feladatom, nem tisztem a *Korunk* 2015. szeptemberi filozófia-számának tanulmányait minősíteni vagy akár bevezetni, de arra talán vállalkozhatom, hogy az első (szerkesztőségi) olvasók egyikeként néhány erdélyi-romániai gondolatot közelítsek hozzájuk. Csepeli György, Vajda Mihály, Heller Ágnes írásaiból tallózva emelek ki né-

hány kulcsszót, helyzet-értékelést, amelyek a *Korunk* közvetlen környezetében nagyon időszerűként hatnak. (Bizonyos vagyok, nem csupán rám.) Például: *az én idegenként indul a mások közé; az ennek le kell küzdenie idegenségét, mely a másokkal való együttlét világába belépve eltölti és szorongatja; az előbb jövők számára idegenek a később jöttek, s akik később jöttek, azoknak idegenek az előbb érkezettek; a zászló alá minden megszorított és megalázott odaállhat; az elnyomó, kirekesztő, elidegenítő kognitív struktúrák ellen vívott harc fegyvere a felháborodás és a szolidaritás, mely mindenkinek esélyt ad arra, hogy az idegenségből az ismerősségbe lépjen; vajon ezek, akiknek nem idegen a szívük, mindig és minden helyzetben egyformán éreznek-e.* És nem utolsósorban *Az idegen* című tanulmány (esszé) szerzője által a legjobb értelemben vett európai mondatnak minősített: *tedd, amit hagyományod diktál, amíg a másik szabadságát – sem a mienket, sem a tieid közül senkiét – nem korlátozol.*

Appendix

■ Szerény kiegészítésül, a hagyományokból, a mi erdélyi hagyományainkból idézek fel, látszólag (de mégsem) ötletszerűen néhányat, csak részben ragadva ki őket tudományos-történelmi-irodalmi környezetükből. Kezdem egy intézményes vonatkozással, a Szabó T. Attila főmunkájának számító *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár V.* kötete „idegen” szócikkének fellapozásával (Akadémiai Kiadó, Bp., 1993 – Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1993). Tizenöt (!) jelentést, értelmezést sorolnak fel ebben a mi nyelvészeti-művelődéstörténelmi Tárunkban, a melléknévi formára. Az elsőre (amely megfelel a román „străin”-nek és a német „fremd”-nek) 1570-ből idézik a nyitó példát: „...Nylwan valaky Jdegen Ember Jar Ith”. A máshonnan/máshova való szerepel a 2. pont alatt, szintén 1570-es példamondattal: „Az procuratorok feleol eo k. varoswl azon keryk biro vramat hogy Neh engedye Idegen Mellet eoket procuralni, hanem chyak az Ithwalo ember Mellet”. (Kolozsvár városa tanácsa jegyzőkönyvből vett adat.) Harmadikként sorolják a „jövevény” – azaz a mostanában ránk, erdélyi-romániai magyarokra a román médiában nemegyszer alkalmazott „venetic” jelentés. Aztán jönnek sorjában, a negyediktől a tizenötödikig: külföldi, azaz külföldi, a más (más ajkú, más nyelvet beszélő – ebből van a legtöbb példa), a máshonnan behozott, a más kezétől/idegentől származó, a nem vér szerinti rokon, az idegenkedő, a jogtalan (törvénytelen), a különös, szokatlan, a meglepő, a nem saját, a hamis, téves, végül a kívülálló.

Lehet válogatni.

Ugorva az időben, a múlt század elejéig (1570-től eltelt több mint 300 év), álljon itt egyetlen ember példája, mit jelenthet a másság, idegenség személyes megélése, változó helyszíneken. Az 1907-ben Székely Lászlóként született, Szabédi László néven ismertté vált kolozsvári költő, az 1959-ben, a Bolyai Tudományegyetem felszámolásának tavaszán öngyilkosságba menekülő professzor, kiváló esztéta életének, életművének tanulságos mozzanatait állítom párhuzamba az *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár* „idegen” szócikkével. A máshonnan valóval, jövevényvel, az idegenkedővel, a hamissal, törvénytellel. Tudom, aránytalanul hosszabb „appendixemnek” ez a része – talán mégsem tévesen.

A történetesen Sáromberkén (Marosvásárhely melletti faluban) állomásfőnként szolgáló Székely Sándor fia versben örökítette meg az életét meghatározó pillanatot:

*Vasúti sín mellett
jöttem idegennek
egy idegen világra,
tüzes vasúti sín
volt legelőbb kicsiny
talpaim alatt a járda,
vasúti síneken
később hány idegen,
messzi várost bejártam!*

Kevéssel később a vonat (az apai foglalkozás) a Fogaras megyei Zernestre vitte a gyermeket. Már egy budapesti, 1943-as rádióelőadásban idézi meg Szabédi a gyermekkori élményt: „Én amíg Zernestre nem kerültünk, nem is tudtam, nem is gondoltam volna, hogy másképp is lehet beszélni, mint magyarul.” Harminchat évesen, a strasbourgi egyetemi éveit és sok más tapasztalat birtokában meséli el a rádióhallgatóknak első elemista korában lezajlott beszélgetését „furcsa nevű” barátjával, a szász Brancsott Sándorral. A gyönyörű állami iskola előtt beszélgettek – a román és szász gyermekek itt tanultak, Székely Lászlóval együtt, a múlt századelőn „persze magyarul” –, ahol is a magyar gyerek kifejti társának, hogy németül nem is lehet beszélni, „hiszen a németek is csak magyarul beszélnek”. A Zernesten töltött két év alatt aztán felismerte („kezdttem gondolkodni, keresni a helyemet a világmindenségben”), „hogy mi egészen másféle emberek vagyunk, mint a zernestiek. Még a ruházatunk is más volt, mint a Brassóból öltözködő szászoké meg a románoké. A beszédünk is. Sokszor javítottam ki egyik-másik gyereknek egyik-másik szavát. Beszéd- és értelemgyakorlatok alkalmával valósággal tündökölttem a Pfaffok, Brancsottok, Teleánok stb. között. Mivel pedig sokáig nem is tudtam, hogy ők nem magyarok, hamar megérlelődött bennem, hogy nálamnál okosabb gyermek nincs is egész Zernesten.”

A következő mozzanat: a család Kolozsvárra kerül, egy bérházban jutnak lakáshoz („rajtunk kívül csupa Braunok, Gutmanok meg Burgerek laktak”), iskolába az unitáriusokhoz jár, bátyjával együtt; otthon csúnyán verekedtek, „de cserében aztán az iskolában, az idegenek közt nagy protektorom volt”. A rádiós emlékezést Szabédi ezzel a mondattal zárja: „Amíg gyermek voltam, nem tudtam, de most egész világosan áll előttem, hogy az én gyermekkoromat tulajdonképpen nem Kolozsvárt töltöttem, ahol egyik barátom helyes megjegyzése szerint – máig is csak statisztikai adat vagyok, hanem egy légies, irracionális mezőségi faluban, ahol pedig tizenkilenc éves koromig nem is jártam, de amely az apám és az anyám emlékein keresztül állandóan körüllebegett, Szabédon.”

Más, szabályosabb Szabédi-önéletrajzokból – ezek 1945 után íródtak, hivatalos helyre (a leghosszabb 1950. október 1-jén, nyilván az egyetemi káderosztály elvárására, „pótlásul”) – további fontos mozzanatokat tudunk meg. Szabédi László apai nagyapja, Székely Dénes „közepes módú gazda volt Szabédon”, Kelemen Annát, a szabédi pap lányát vette feleségül, hat gyermekük született. A második gyermek, Székely Sándor három évet tanult a kolozsvári unitárius kollégiumban. Családi okokból szakította meg tanulmányait, az 1890-es években vasutasnak állt, de nem adta fel kulturális igényeit. „Gondolkozása – mint az autodidaktáké gyakran – korától elmaradt volt. Legközelebb a XVIII. század francia materialistáiéhoz állott. S valóban, kedvelt filozófusa Diderot volt, de olvasta Platót, Spinozát, Hume-ot (*Vizsgálódás az emberi értelemről*), Rousseau-t (*A társadalmi szerződés*, *Emil*), Kantot (*A tiszta ész kritikája*), Schopenhauert (*Az akarat szabadságáról* stb.), Darwint (*A fajok eredetéről*), Eötvöst (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalmra*), Horváth Mihályt (*Huszonöt év Magyarország történetéből*), Kossuthot (*Irataim az*

emigrációból), Somló Bódogot (*Állami beavatkozás vagy individualizmus*), stb., stb. Tövérl-hegyére ismerte Shakespeare-t, akiből jeleneteket szavalt, Madáchot, akinek sok jelenetét könyv nélkül tudta, s kedvelt költője természetesen Petőfi Sándor volt, akit – sajnos – igen gyakran állított szembe Adyval, mint a természetességet a pózzal.” Apa és fia, Székely Sándor és Székely László kapcsolata nyilván jelentős hatással volt a maga útját járó („külön kerék”) költő gondolkodásának alakulására. Ebben a hosszú életrajzi „pótlásban” azt is leírja Szabédi az apjáról, hogy „1920-ban felesküdt a román államra, s erről beszélni nem szeretett. Esküjét megalkuvásnak érezte, s emlékszem egy reám rendkívül mély benyomást tett beszélgetésünkre, melyben a maga példájával óvott, hogy soha az állam szolgája ne legyek, mert az ember az állam szolgálatában elveszti függetlenségét. Az érvelés kitűnő volt, csak éppen arra a kérdésre nem tartalmazott választ, hogy hát mi legyek.”

Idegenség-otthonosság szabédilászlós történetében lényeges mozzanat az 1925-ös érettségi, az akkor életbe léptetett, hírhedt Anghelescu-törvény. Az unitárius gimnázium harminc végzőse közül a tavaszi szesszió huszonkilenc diákot buktatott meg. „Gonosz, rosszindulatú volt a törvény s frivol, cinikus a végrehajtása. Mindenki azzal vigasztalt bennünket, hogy Anghelescu áldozatai vagyunk, nemzeti hősök. Hősök nem, de valóban áldozatok voltunk.” A másodsorra sikeres vizsgát követően azért nem tudtak az erdélyi magyar fiatalok román egyetemre menni (a magyart a hatalomváltásakor megszüntették), mert nem tudtak románul. Így sokan kényszerültek Magyarországon továbbtanulni. „Legszívesebben én is kimentem volna a budapesti egyetemre, a nyelvtudományi és irodalmi szakra, csak hiányzott ehhez a pénz.”

Itt következett a strasbourgi tapasztalat Szabédi számára, miután unitárius egyházi támogatással kijuthatott a francia egyetemre, illetve a teológiára. Újabb konfliktusok sorozata kezdődik számára. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban korábban nem tanították a franciát, a román tanterv viszont ezt előírja, így az egyházi-iskolai érdek és Székely László tanulásvágya összekapcsolhatóknak látszik, hazaérkezve majd a francia nyelv tanára lehet. Kezdetől arra számít, hogy a teológia mellett beiratkozhat az irodalomtudományi karra. Csakhogy ez a terv nem akadálymentes – amint a francia nyelvtanulás sem. A francia egyetem protestáns teológiai karán létezett egy alapítvány külföldi hallgatók számára. Az ifjú Székely László azt gondolja, hogy Strasbourgan, az egyetemen francia környezetbe kerül, ehelyett csehek, lengyelek, románok, magyarok, szlovákok, hollandok, angolok, emigráns oroszok, birodalmi németek közt találja magát. Az elzásziak is jelen vannak, persze, de „egyrészt nagyon csúnyán beszéltek franciául, másrészt nem is igen beszéltek másképp, mint hazai német dialektusban”. Az a néhány francia elsősorban a csehekkel barátkozott. Székely Lászlóban a román kollégák tudatosítják, hogy ő hiába jött Romániából, és a jogai elvben azonosak a többiekével (a hivatalos okmányban nála is a *nationalité roumaine* szerepelt), de minthogy nem volt „valódi román”, abból a bizonyos segélyalapból nem számíthat támogatásra. 1950-es önéletrajzában Szabédi hosszan írja le strasbourgi viszontagságait, s ezeket a szüleinek Kolozsvárra küldött leveleiben megtoldja: „...most már tisztán látom, mennyire francia kegyekben vannak a románok és mi viszont milyen mostohák vagyunk. Tudom, hogy mért nem állanak velünk szóba a franciák. Igaz, hogy igen-igen barbároknak tartanak bennünket. Annyi baj legyen. Majd másképpen beszélnek, ha én megindítom a francia nyelvű magyar propagandát. Érdekes azonban, hogy helyzetünkben mennyire jelentőségtelennek zsugorodik az otthonról formált tervem, Petőfi franciára plántálása stb.” Székely László még nincs tizenkilenc éves, amikor ezeket a mondatokat papírra veti.

Két strasbourgi tanév után hazajön Kolozsvárra, beiratkozik párhuzamosan a Ferdinand Tudományegyetem bölcsészeti karára (a strasbourgi éveket érvényesítenie kell) és az unitárius teológiára. Problémái sem itt, sem ott nem szűnnek meg; az iro-

dalmi kar román dékánja durván rendre utasítja a bemutatkozáskor francia nyelven próbálkozó ifjút; „aki nem tud románul, annak semmi keresnivalója a román egyetemen”. Erre utal vissza Szabédi 1950-ben: „Strasbourgban csak idegen voltam; a szülőházamban idegen is, ellenség is.” A teológus hallgató viszont meglepő vitába keveredik egyháza előljáróival: „ők azt mondták, hogy az egyházak hibái miatt nem lehet magát a vallást támadni, én azt mondtam, hogy ellenkezőleg: a vallásnak ellene vagyok, de az egyházakat szükségesnek tartom”.

Íme, az idegenség és másság sajátos jelentkezése a még mindig csak huszonéves Székely László életében. (Részben a később leírtak fényében.)

A „honnan indul(j)unk?” kérdésre érdekes válaszokat találunk az életút további szakaszaiban is – korántsem utolsósorban a változatos, máig nem kellően ismert életmű egészében. 1940-ben, a bécsi döntés után (közvetlenül előtte román katonai szolgálatnak kellett eleget tennie, megkésetten!) elmegy egy mezőségi (észak-erdélyi) román faluba, tanítónak, az ott gyűjtött népköltészeti anyagot *Bárei csujogatások* cím alatt közli az *Erdélyi Helikonban* (1941-ben). 1941-től a kolozsvári Egyetemi Könyvtár alkalmazza, és dramaturgként is dolgozik, a Nemzeti Színházban. 1942 és 1944 közt szerkeszti Jékely Zoltánnal, többekkel a *Termés* című folyóiratot, amely a korabeli évek talán legjelentősebb közéleti problémáit állítja a közvélemény figyelmébe, a magyar és a Kárpát-medencei vonatkozások előtérbe állításával, a teljes magyar értelmiségi világra, bal- és jobboldali történészekre, írókra, egyetemi emberekre terjesztve ki a kérdést. (Erdei Ferencről, Németh Lászlótól, Féja Gézától Makkai Jánosig, Mályusz Elemérig, Nagy Istvántól Kós Károlyig, Kodolányi Jánostól Szabó Dezsőig és Szeffű Gyuláig. Természetesen nem mindenki válaszolt – az ankét mégis történelmi jelentőségűvé sikerült.)

A „mátság” rendkívüli dokumentumait találjuk Szabédi László leveleiben, amelyekben a Magyar Népi Szövetség vezetőitől kéri számon a következetesebb magyarságpolitikát, a negyvenes évek második felében. És Szabédi volt az, aki 1956 szeptemberében a legnyíltabban szembesítette egy kolozsvári értekezleten a Román Kommunista Párt több országos vezetőjét a ténnyel: a Kolozsvárra Bukovinából, Moldvából, Munténiából és Olténiából betelepített román lakosoknak „*soha senki sem magyarázta meg*, hogy Erdélybe jőve ősi magyar lakosság közé, magyar történelmi környezetbe jön, olyan országrészbe, ahol a magyar nem vendég, hanem gazdatárs”. És azt a Szabédi Lászlót, aki 1949-ben (ugyancsak sajátos körülmények közt) megírta a *Vezessen a párt* című verset, egy évtizeddel később kizárják a pártból, az „egyetemegyesítő”, a Bolyait megszüntető gyűlésen Nicolae Ceaușescu mint KB-titkár mélysegesen megalázza – a Szekuritáté pedig a halálba üldözi.

Visszatérve az életműre, magyarság és mátság, idegenség sokféleségében: a Szabédit tulajdonképp egy életen át foglalkoztató gondolat, hogy tudományos érvekkel kell megdönteni az „egyedül vagyunk Európában” állítást, uralkodó szemléletet, nos, ez a veszélyesnek látott különállás nem hagyta nyugodni, ebből született meg sokat vitatott és vitatható nagy nyelvészeti konstrukciója, *A magyar nyelv őstörténete* (amely csak halála után jelenhetett meg).

Hogy a Szabédi-paradigmát viszonylagos teljességében kövessük, legalább utalnunk kellene fontosabb verseire (*Nil humani a me alienum puto*, *A szabédi Nagyréten*), prózájára (*A rák*), drámai kísérleteire (*Szabadság rabjai*), tanulmányaira (*Népi írástudók vagy írástudó nép?*), műfordításaira (Eminescu, Sadoveanu, Baudelaire, Goethe, Heine, Luther: *Erős vár*). De a transzszilvanizmussal kapcsolatos, hosszan kifejtett álláspontjára is, a „jelszó és mítosz” vitában, 1937-ben. („Az ország-transzszilvanizmus, mely kezdetben csakugyan jelentett eredményt, megkönnyítette, ismétlem, lelkileg az új államkeretek között való elhelyezkedést, később már, a fajták közötti megértés hangoztatásával, saját illúzióinak áldozata lett. A megértést csak mi

hangsúlyozzuk folytonosan, a román nem s a német sem. Ennek a magatartásnak az eredménye csak az lehet, hogy a mind agresszívebb nemzeti szellemmel csak a valóságban nem létező – vagy legfeljebb a múltban létező – erdélyi szellemet tudjuk szembeállítani: nem egyforma fegyverekkel küzdünk. Mivel mindkét vagy mindhárom félnek »engedni« kell, mi mindig engedünk nagy előzékenyen s aztán a saját eredményeinkkel maradunk.”) Persze, Szabédi nem mellőzhető véleményével együtt (állíthatjuk nyolc évtizeddel később), Kós Károlyék transzszilvanizmusa – és Kuncz Aladár Európa felé nyitó változata – fontos, maradandó értékű kísérlet az erdélyi „lenni-tudás” vonalán.

Ráadás I.

■ Egy kolozsvári magyar barátom e szöveg fogalmazása közben küldött át, számomra ismeretlen román személytől származó, internetes üzenetet. Magyarra fordítva így hangzik: „A románok 70 százalékban stresszben élnek. A maradék 30 százalék Olaszországban, Franciaországban, Németországban, Spanyolországban.”

Ha így igaz – márpedig van valóságfedezete az iróniának –, miért ne vállalhatnánk mi is, itt élő magyarok, a magunk stressz-százalékát? Miért kellene minket mindenképpen kimenteni (a konglomerát) Erdélyből, Romániából? (A „konglomerát Erdély” jelzős szerkezetet az ifjú Székely László használta először, *Diarium*-ában, 1929. február 13-án.)

Ráadás II.

■ Kiváló filozófus-szerzőinkkel meg sem próbálok vitába keveredni, amikor egy versrészlet erejéig visszatérek Szabédi Lászlóhoz. (1942-ben a Baumgarten Alapítvány jutalmazta a költőt. De a *Beszélgető Füzetek* utolsó, 1941. július 13. és augusztus 3. közti feljegyzéseiben olvasható, hogy még maga Babits Mihály említette Szabédit a kitüntetendők között.)

Az *Árva csillag* (1940) két szakaszát idézem:

*Két világ közt harmadiknak
lettem tűzben égő csillag,
a magam törvényén élő,
magamat emésztő költő.*

*Költő, egyszerre nem s igen,
mindenütt honos s idegen,
mindenkivel egyes, de más,
költő és mégis felemás.*